

СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ БАНКІВСЬКОЇ КОНКУРЕНЦІЇ

Ольга ВОВЧАК

Віктор ХАЛЛО

Розкрито теоретичні засади конкуренції в банківській сфері, визначено її суть та особливості, висвітлено чинники та етапи розвитку конкурентного ринку банківських продуктів, окреслено напрямки посилення та заходи захисту банківської конкуренції.

Theoretical bases of competition in a bank sphere are considered, certain its essence and features, reflected factors and stages of competition market development of bank products, outlined directions of strengthening and measures of defence of bank competition.

Ключовим поняттям, що виражає сутність ринкових відносин, є поняття конкуренції. Вона є найважливішою ланкою всієї системи ринкового господарства. Стимулом, що спонукає фізичних і юридичних осіб до конкурентної боротьби, є прагнення перевершити інших. Предметом суперництва на ринках є частки ринку, контрольовані тими чи іншими суб'єктами ринку.

Дослідження проблем конкуренції у банківській сфері відображені у працях українських вчених-економістів В. Грушка, О. Дзюблюка, І. Лютого, А. Мороза, В. Міщенко, С. Реверчука, М. Савлука, Т. Сивої, О. Шевцової та ін. Однак серед учених немає однастайності у розумінні цього поняття. Безумовно, конкурентна боротьба – це динамічний та суперечливий процес, однак

сутність та особливості банківської конкуренції потребують поглибленого дослідження, яке врахувало б появу нових внутрішніх і зовнішніх чинників розвитку банківської діяльності в умовах ринкової економіки.

Метою даного дослідження є з'ясування причин, сутності й чинників розвитку банківської конкуренції з урахуванням конкурентних ринків.

Закон України “Про банки і банківську діяльність” заклав правові основи формування класичної дворівневої структури банківської системи, яка охоплює Національний банк України і комерційні банки. Центральний банк не націлений на комерційну діяльність та одержання прибутків. Мережа комерційних банків покликана за умов здорової конкуренції задовольнити потреби населення країни і народне господарство щодо

банківських послуг і створити умови для стабілізації та підвищення рівня національної економіки [1].

Перехід вітчизняної банківської системи від одно- до дворівневої, і від державної монополії до ринкової конкуренції, висунули проблему конкуренції в банківській сфері на одне з перших місць. Ще А. Сміт у 1776 р. зробив висновок, що “вільна конкуренція ривним чином примушує всіх банкірів проявляти більшу передбачливість в їх операціях зі своїми клієнтами, щоб їх суперники не відвернули цих останніх до себе” [2, 243].

Конкурентний банківський ринок – це “ринок, на якому дуже багато дрібних покупців і продавців, які здійснюють свої операції незалежно один від одного, жоден з яких не може чинити суттєвого впливу на ціну” [3, 238–239].

Проте сучасна економічна наука тлумачить конкуренцію залежно від виду концепції конкуренції, серед яких є три основних: поведінкова, структурна і функціональна.

В економічній літературі визначено чотири принципові підходи до проблеми конкуренції та конкурентних ринків [4, 18]. За першим підходом, конкуренція – це суперництво за досягнення кращих результатів “на будь-яких теренах” [4, 18] і визначає конкуренцію як “змагання на ринку”.

Згідно з другим підходом, конкуренція – це елемент ринкового механізму, який урівноважує, як відомо з теорії економіки, попит і пропозицію.

За третім, конкуренція – це критерій визначення типу галузевого ринку і ґрунтується на сучасній теорії морфології ринку [4, 27-34].

За четвертим підходом, конкуренція – це процедура відкриття (discovery procedure), його вперше висунув і обґрунтував Ф. Гайєк [5, 6], який дійшов висновку, що “суспільства, які покладаються на конкуренцію, в кінцевому рахунку успішніше, ніж інші досягають своїх цілей”. Водночас “економічна конкуренція виступає як метод відкриття конкретних фактів, котрі мають значення для досягнення специфічних, часових цілей” [5, 7].

Якщо базуватись на першому підході, то конкуренцію можна визначити як суперництво ринкових суб'єктів, зацікавлених в досягненні однієї і тієї ж мети. До суб'єктів банківського ринку належать продавці і покупці. Необхідно наголосити на таких ознаках конкуренції взагалі:

- існування ринків з альтернативними можливостями вибору для покупців (продавців);
- наявність більшої чи меншої кількості покупців (продавців), що змагаються між собою і використовують різні інструменти ринкової політики;
- чергування використання цих інструментів одними конкурентами і відповідних заходів інших конкурентів.

На основі аналізу економічної літератури і практики приходимо до висновку, що банківська конкуренція має такі головні особливості [6, с.151]:

- банк на ринку виступає у ролі продавця і покупця;
- стандартизованість банківських продуктів існує незалежно від теорії їх реалізації;
- об'єктом конкурентної боротьби є кредитні ресурси, їх джерела та банківська клієнтура;
- наявність високих бар'єрів входу на ринки банківських продуктів;
- відсутність патентного захисту банківських інновацій;
- суб'єктом банківської конкуренції є небанківські фінансові і нефінансові установи.

Між іншим, варто наголосити на тому, що нині ринок досконалої конкуренції у будь-якій сфері чи виді діяльності, як ніколи дуже далеко відійшов від реальності. У цьому контексті доцільно зауважити, що П. Самуельсон звернув увагу на те, що конкурентні ринки – це швидше ідеал, до якого можна прагнути, ніж реальна дійсність. Адже дуже важко знайти реальний ринок, де фірми виробляють однорідний стандартизований продукт, суб'єкти ринку володіють повною

інформацією про ціни на готову продукцію і фактори виробництва, де існує абсолютна мобільність ресурсів і капіталу, миттєве пристосування виробництва до попиту, де немає трансакційних витрат.

Заслуговує на увагу розвиток нового електронного ринку, який за своїми ознаками дещо подібний до ознак досконалої конкуренції [7, 30–34]. До найважливіших ознак нового електронного ринку належать такі:

- суттєво розширюється доступ до інформації усіх учасників обміну;
- значно зростає швидкість пристосування фірми до мінливого попиту у мережному середовищі;
- відсутні посередники між покупцями і продавцями;
- збільшується швидкість здійснення угод;
- зменшуються трансакційні видатки, наближаючись до нуля;
- ускладнюється створення бар'єрів для входження на галузеві ринки;
- з'являється новий тип однорідності товару в мережі (наявність супроводжувальних послуг-інформації про продукт та його експлуатацію).

Б. Гейтс зробив висновок про те, що "Інтернет допомагає будувати ідеальний ринок Адама Сміта – ринок, на якому покупці і продавці без особливих часових і грошових витрат легко знаходять один одного" [8, 91].

Однак, як правильно твердить Ю. Воронів "дослідження на формальних моделях економіки з недосконалою конкуренцією самі по собі незастосовувані в практичному управлінні" [9, 63]. І тому вченим потрібно розробити теорію (або спроектувати ринкові механізми) ринкової економіки і банківництва з переважною роллю держави і олігархічних структур.

Отже, банківська конкуренція – це процес, що здійснюється в динаміці суперництва комерційних банків та інших кредитних інститутів, в ході якого вони прагнуть забезпечити собі стійкі конкурентні переваги на ринку банківських послуг.

Історія виникнення банківської конкуренції показує, що хоча деякі ознаки конкурентної поведінки можна знайти у найперших банках Середньовіччя і навіть у давніх кредитних інститутах, однак про реальну банківську конкуренцію до другої половини ХХ ст. говорити не доводиться. З одного боку, це зумовлено економічними причинами: банків було відносно мало, ринок був насичений, і в цих умовах існувала можливість розширення власної справи без утиску інтересів одне одного. З іншого боку, нерозвиненість банківської конкуренції була пов'язана зі специфічною підприємницькою етикою банкірів, згідно з якою банківська комерція сприймалася як щось принципово інше від звичайної комерції, від торгівлі товарами.

Ще у ХІХ ст. в британських банківських колах вважалось нечесним "переманювати" клієнтів один в одного. Більше того, у випадку переходу клієнта з одного банку до іншого з власної волі, йому не відкривався рахунок без попередніх переговорів з цим банком. А місцезнаходження для нових банків чи їх філій обиралося поза сферою діяльності вже існуючих.

Однак на рубежі ХІХ–ХХ століть ситуація змінилась, і для банків почалась епоха конкуренції-полювання на клієнтів. Якщо у ХІХ ст. клієнт сам повинен був йти в банк для відкриття рахунку, то на початку ХХ ст. банки почали пропонувати клієнтам (насамперед підприємцям) послуги "на дому", змагаючись у тому, хто запропонує найвигідніші умови. Відомі факти, коли банки вступили в конкуренцію навіть з приводу таких угод, які в результаті обіцяли бути збитковими. Тим самим, вигода приносилась в жертву заради досягнення стратегічних конкурентних переваг.

У ХХ ст. європейський банківський бізнес пережив дві глибокі структурні пребудови. Перед Першою світовою війною основу операцій великих приватних банків Західної Європи становили кредитування промисловості та угоди з цінними паперами. Малі промислові та сільськогосподарські підприємства обслуговувались в основному

в кредитних товариствах. Ощадні каси обмежувались виключно ощадними операціями і використанням залучених коштів для довгострокового кредитування. Безготівкові розрахунки ще не набули широкого розповсюдження. Таким чином, в кожній групі кредитних інститутів була пріоритетна сфера впливу, а втручання в суміжну сферу зустрічалося відносно рідко. І якщо великі банки конкурували один з одним, то, наприклад, ощадні каси ними в якості серйозного конкурента не розглядалися.

Однак після Першої світової війни ситуація повністю змінилась у зв'язку з хвилею раціоналізації в банківництві, зумовленою надзвичайно сильним розширенням безготівкового обігу. Західні комерційні банки почали використовувати обчислювальні машини, клієнтам було запропоновано ведення книг виписок по рахунках. Завдяки цьому банки охоплювали все нові прошарки клієнтів, що стало однією з причин посилення концентрації в банківському секторі економіки. Серед великих банків відбувалися злиття, а малі банки були поглинені великими.

Друга велика структурна перебудова банківської сфери Західної Європи почалась у 60-х рр. XX ст. Конкуренція, що особливо почала гостро виявлятися з кінця 60-х рр., була обумовлена низкою чинників.

По-перше, європейська банківська індустрія мала тенденцію до інтернаціоналізації, але при цьому існувала значна орієнтація на провідні банки США. Це призвело до взаємопроникнення на ринки зарубіжних конкурентів, результатом чого стало суперництво з місцевими банками, що особливо спостігалось на спільному ринку. Зарубіжні банки, що з'явилися тут, принесли із собою нові підходи в обслуговуванні клієнтів, почали враховувати специфічні потреби в усіх видах міжнародних операцій.

По-друге, відкрилися нові ринки капіталів, що трансформували традиційні системи внесків. До кінця 70-х рр. XX ст. відсоток банківських депозитів був забезпечений за рахунок коштів інших банків, завдяки між-

банківському ринку, що розвивався, а також євrorинкам і удосконаленню наявних ринкових інструментів. Спочатку євrorинки розташовувалися в Лондоні, а потім ці найбільші у світі ринки капіталу поширилися на основні фінансові центри світу.

По-третє, у відповідь на конкуренцію місцеві європейські банки стали набувати свого власного багатонаціонального характеру, створюючи відносини суперництва на внутрішньому ринку США, що в багатьох випадках мало певний успіх.

По-четверте, банківська індустрія, незважаючи на стримування з боку банківського законодавства в багатьох країнах, почала диверсифікуватися. Наприклад, у США законодавство перешкоджало діяльності тих банків, що були здатні функціонувати в інших країнах. Тому основна діяльність комерційних банків зосередилася в сферах фінансування під заставу майна, споживчого кредитного фінансування, комерційної діяльності, управління довірчими і пенсійними операціями, поширення інформації про євровалюти, створення кредитних карток тощо. У цей період розростався перелік традиційних банківських послуг. Обмеження не торкнулися лише страхового посередництва і гарантійних операцій, поручительства і комп'ютерних послуг. У результаті до кінця 70-х рр. XX ст. банки змогли розширити комплекс послуг за рахунок цих операцій. І незважаючи на те, що під тиском конкуренції нівелювалася маржа комерційного кредиту й інших платних операцій, ці послуги набували усе більшого значення.

По-п'яте, у зв'язку з регулятивною дією вищевказаних обмежень банківська індустрія ототожнювалась із зростаючою кількістю небанківських організацій, які мали сприятливі можливості для діяльності в окремих галузях. Наприклад, автомобільні компанії, фінансові результати яких пов'язані із можливостями агентів у справах продажу і власним фінансовим станом, а також залежали від обсягів реалізації автомобілів, почали використовувати розширення лізинго-

вих операцій і кредитного фінансування за рамки своєї постійної клієнттури. Компанії, що випускають туристичні чеки і кредитні картки, такі як American Express, знайшли можливість запропонувати великий спектр фінансових послуг своїм вкладникам за незначну додаткову плату. І, нарешті, торгові компанії використовували можливість створення загальнонаціональних ринків збуту, забезпечивши собі перспективи в наданні міжнародних фінансових послуг, які банкам було заборонено здійснювати.

По-шосте, на банківську індустрію усе більший вплив здійснювали технологічні розробки і новинки. Особливо це торкнулося роздрібною банківської діяльності, де зростали обсяги діловодства і вартість самих операцій. Щоб справитися із цими проблемами, банки почали впроваджувати пластикові картки й електронні машини. Крім того, потреби збільшення обсягу послуг, особливо в неробочі години, обумовили використання перших касових автоматів, а згодом і автоматичних касових машин. Таким чином, багато установ були усе більш автоматизованими, і з'явилася реальна можливість надання послуг з інформаційної обробки даних, що стало новим видом ринкових операцій.

По-сьоме, конкуренція зростала й у банківській діяльності з обслуговування приватних осіб. Здійснення прибуткового залучення коштів вкладників призвело до гострої конкуренції з комерційними банками. Ощадні банки і будівельні товариства за межами країни для залучення коштів дрібних вкладників пропонували зростаючу кількість послуг. Кошти великих вкладників здебільшого відволікалися фондами грошового ринку або ж за допомогою пропозиції новітнього комплексу фінансових послуг, що ускладнювало роботу банків. Зростало суперництво на ринку кредитування приватних осіб. Компанії, що застосовують кредитні картки, оперуючи через банки, надавали дешеві кредити; магазини пропонували клієнтам системи автоматично поновлювальних кредитів; кредитно-фінансові компанії надавали позики під заставу майна тощо.

Отже, до кінця 70-х рр. XX ст. банківська індустрія світу стала більш конкурентоспроможною. Відмінності, що традиційно існували між різноманітними видами фінансових інститутів, швидко нівелювалися. Більшість конкурентів змогло вийти за рамки національних меж і діяти в глобальному масштабі. Крім того, з'явилось багато нових суб'єктів ринку, які не були стримані чинними обмеженнями з боку законодавства, що давало їм безсумнівні переваги в конкурентній боротьбі. І, нарешті, поява нових технологій і альтернативних послуг реально загрожувала традиційним методам банківської діяльності.

80-ті рр. XX ст. характеризувалися подальшим загостренням конкуренції. Зменшилась маржа між процентними ставками по кредитах і вкладах. Це, а також зростання витрат на оплату праці і матеріальне забезпечення банківської діяльності ще більше звузили можливості цінової конкуренції. Внутрішні ринки збуту банківських послуг, особливо в Західній Європі, вичерпались. В умовах зниження темпів світового економічного зростання і підвищення кредитних ризиків західні банки почали виявляти інтерес до нових ринків збуту, представлених насамперед країнами Східної Європи. Основними мотивами входження іноземних банків на східно- та центральноєвропейські ринки були ринкові та регуляторні чинники. Ділова стратегія іноземних банків мала схожий характер у Чехії, Угорщині та Польщі. На ранній стадії входження їхня основна діяльність зводилася до обслуговування клієнтів з материнської країни (ознаки так званої захисної експансії). На той час ці цільові клієнти були більш платоспроможними, ніж навіть великі внутрішні компанії. Пізніше основним мотиваційним фактором стало одержання ринкових переваг.

Вищесказане означає, що в перспективі необхідно чекати посилення конкуренції на українському банківському ринку, внаслідок розвитку вітчизняного банківництва і посилення глобалізації банківської конкуренції.

Серед основних чинників загострення конкуренції між банками можна назвати:

- формування певної однорідності банківських продуктів;
- розвиток боротьби за вільні дешеві ресурси, що змушує банки доводити перед клієнтами свою конкурентноспроможність та якість управління;
- зростання ролі конкуренції при визначенні ціни на банківські продукти.

Водночас великі банки об'єднуються у спілки, альянси, адже конкуренція між ними несе великі ризики. І тут необхідно нагадати вдале зауваження Гікса: "Найкраще із усіх монопольних прибутків – це спокійне життя" [10, 44]. Міжнародні корпоративні альянси, в тому числі банківські, пристосовуються до конкуренції, оскільки при спільному інвестуванні у великі проекти ризики зменшуються. Отже, у цьому ракурсі можна говорити про певне згасання банківської конкуренції і посилення узгодженості, планомірності. Інтереси сторін об'єднує довгострокова угода, проекти, бізнесова вигода від успіху партнера.

Прагнучи підвищити рівень конкуренції між банками, Національний банк України, зокрема, виступає за створення незалежних рейтингових агенцій. Їх завдання – збільшити прозорість українських банків, створивши засади для суворої конкуренції між ними за ресурси населення та підприємств, посилити боротьбу за вартість коштів, що залучаються, оскільки банки з високою рейтинговою оцінкою зможуть залучати кошти за нижчою вартістю, ніж менш рейтингові банки.

Конкуренція в банківському секторі має стосуватися і державних банків. Їх необхідно поставити в такі самі умови, в яких перебувають решта вітчизняних банків. Це стосується питання сплати Ощадбанком внесків у Фонд гарантування вкладів фізичних осіб. На сучасному етапі він їх не сплачує, оскільки його вклади гарантуються державою. Це ставить його в сприятливіші умови, ніж інші банки і порушує конкурентне середовище в банківській сфері.

Підвищуючи конкуренцію в банківському секторі, менеджери отримують змогу стиму-

лювати банки до збільшення власного капіталу. Посилення конкуренції вимагатиме від банків підвищення якості капіталу, яке може відбуватися шляхом підвищення якості активів, або збільшення капіталу в абсолютному значенні.

Окремою проблемою банківництва є посилення ринкової дисципліни. Зазвичай, у банків це поняття асоціюється швидше з централізованою, ніж з ринковою економікою. Необхідне розуміння того, що ринок потребує суворої дисципліни, оскільки порушення тих чи інших нормативів, інших засад банківського бізнесу призводить до серйозних негативних наслідків. Згідно з основними принципами Базельського комітету з банківського нагляду, ефективна ринкова дисципліна є передумовою для здійснення ефективного банківського нагляду. Таким чином, вимоги щодо посилення ринкової дисципліни є вимогами цивілізованого інституту конкуренції.

В економічній системі ринкового типу захист конкуренції здійснює держава. У ст. 42 Конституції України записано: "Держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності. Не допускаються зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція" [11, 11].

У всіх країнах за розвитком конкуренції та обмеженням монополістичної діяльності учасників ринкової економіки та банківництва здійснюють спеціально створені антимонопольні органи, які виконують наступні функції:

- розроблення заходів щодо створення конкуренції, демонополізації виробництва і обігу, розукрупнення високо монополізованих структур;
- комплексний аналіз стану ринків і конкуренції на них;
- експертизу нормативних актів, що стосуються функціонування ринку;
- підготовку пропозицій з питань удосконалення антимонопольного законодавства.

У контексті вищезазначеного варто зауважити, що взаємне доповнення антимонопольного і пруденційного нагляду та ринкової дисципліни за умов досконалої конкуренції є вирішальним чинником забезпечення стабільності, як окремих банківських установ, так і банківської системи взагалі. Однак, необхідно розуміти, що підвищення рівня конкуренції не є перманентним процесом, на якомусь етапі це може знизити зацікавленість банків та акціонерів у подальшому розвитку банківського бізнесу, тому кроки в напрямку подальшого посилення конкурентного середовища мають бути виваженими і послідовними.

Підсумовуючи вищевикладене, приходимо до висновку, що у даний час ринок банківських послуг у будь-якій країні світу з ринковою економікою діє в умовах жорсткої конкуренції. Ще півтора століття тому ситуація була зовсім іншою, ринок був недостатньо насиченим і банкіри не вважали за необхідне вести за нього боротьбу між собою. Такий стан ринку позначався на низькому рівні розвитку банківського бізнесу, методи роботи якого залишалися незмінними протягом століть. Ситуація різко змінилася після Першої світової війни, коли швидко зростало використання безготівкового обігу, яке дозволило розширити клієнтську базу банків, що і стало причиною концентрації банківського капіталу та розвитку конкуренції на банківському ринку. Розвиток рівня конкуренції у банківському бізнесі сприяв активному розвитку нових методів роботи, впровадженню нових технологій та розробці нових банківських продуктів.

Схожий період зараз переживає український банківський ринок, де наступає період активної конкурентної боротьби. Адже дотепер, не відчуваючи гострої конкуренції, українські банки мали змогу отримувати

надвисокі прибутки при низькій ефективності роботи. Причиною цього був незначний рівень конкуренції на внутрішньому банківському ринку. Однак із активізацією розвитку місцевих банків, та приходом в український банківський бізнес іноземного капіталу із значним досвідом конкурентної боротьби банківські установи змушені підвищувати власну ефективність та відкривати нові сфери для діяльності, котрі раніше нехтувалися ними через невисоку прибутковість та значні ризики.

Література

1. Закон України "Про банки і банківську діяльність" // www.bank.gov.ua
2. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. – М.: Соцэкгиз, 1962. – 684 с.
3. Словник сучасної економіки МАКМІЛЛАНА: Пер. з англ. – К.: АртЕк, 2000. – 640 с.
4. Стратегічні виклики XXI століття суспільству та економіці: В 3 т. – Т.3. – К.: Фенікс, 2007. – 556 с.
5. Хайек. Конкуренция как процедура открытия // МЭиМО. – 1989. – № 12. – С. 6 – 14.
6. Реверчук С. К., Кльоба Л. Г., Паласевич М. В. Управління і регулювання банківською інвестиційною діяльністю: Наукова монографія / За ред. д.е.н., проф. С. К. Реверчука. – Львів: Тріада плюс, 2007. – 352 с.
7. Рудакова Н. Основное течение экономической теории: потенциал и научная критика // Вопросы экономики. – 2005. – № 8. – С. 21 – 35.
8. Гейтс Б. Бизнес со скоростью мысли. – М.: ЭКСМО, 2002. – 410 с.
9. Воронов Ю. П. Нет в мире совершенства (Нобелевская премия по экономике 2007) // ЭКО. – 2008. – № 1. – С. 36 – 63.
10. Гордеев В. Две тенденции в эволюции конкуренции // МЭиМО. – 2007. – № 1. – С. 43 – 45.
11. Закон України "Про банки і банківську діяльність" // www.bank.gov.ua